

The Integrity of the Qur'an from the Perspective of Professor Motahari

Mojtaba Noruzi¹

Maryam Mazaheri²

Received: 03/12/2022

Accepted: 06/12/2023

Abstract

The doubt about distorting the Qur'an, which has unfortunately been raised by some ignorant friends and informed enemies, is considered one of the most current challenges in the field of Qur'anic studies today. Many books and studies have been written in this regard in the last one or two centuries, which shows the efforts of Shia scholars to defend the Qur'an. Shahid Morteza Motahari, one of the contemporary Qur'an scholars, has taken a deep look at the Qur'an and divine verses in his writings and he has used all his efforts in explaining the concepts and teachings of the Qur'an, and with solid arguments, he considers the Holy Qur'an without any doubt of distortion. Although he does not have an independent authorship in this field, he has explained the problem of Qur'an distortion in his various works. This study with a descriptive-analytical method tries to answer the question, what is the view of Shahid Motahari about distortion of the Qur'an? The findings of the research suggest that in his various books, Shahid Motahari rejects the doubt of distorting the Qur'an

---

1. Assistant Professor, University of Quran Sciences and Education, Mashhad, Iran (corresponding author). m.noruzi@quran.ac.ir.

2. M. A Graduate, Mashhad Faculty of Quranic Sciences, Mashhad. Iran. maryammazaheri2@gmail.com.

* Noruzi M., & Mazaheri, M. (1402 AP). The integrity of the Qur'an from the Perspective of Professor Motahari. *Journal of Studies of Qur'anic Sciences*, 5(16), pp. 104-125.

<https://doi.org/10.22081/JQSS.2023.65213.1234>

by referring to various arguments such as verses of the Qur'an, intellectual argument, historical argument, miracles, frequency of the Qur'an, comprehensiveness and immortality of the Qur'an and finality of prophethood.

Keywords

Professor Motahari, the integrity of the Qur'an, verbal and spiritual distortion, familiarity with the Qur'an.

عدم امکان تحریف القرآن من وجهة نظر الأستاذ مطهري

مجتبی نوروزي^١   مریم مظاهري^٢

تاریخ القبول: ۲۰۲۳/۱۲/۰۶

تاریخ الإستلام: ۲۰۲۲/۱۲/۰۳

الملخص

إن شبهة تحريف القرآن، التي أثارها للأسف بعض الأصدقاء الجهال والأعداء العارفين، هي اليوم أحد التحديات المقبلة في مجال البحث القرآني. وفي هذا الصدد، تم تأليف العديد من الكتب والأبحاث في القرن أو القرنين الأخيرين، مما يدل على جهود علماء الشيعة في الدفاع عن القرآن. لقد ألقى الشهيد مرتضى مطهري، أحد علماء القرآن المعاصرين، نظرة عميقة على القرآن والآيات الإلهية في مؤلفاته، وبذل كل جهده في شرح مفاهيم القرآن وتعاليمه، ويرى بالأدلة الدامغة أن مجال القرآن الكريم ليكون خالياً من شبهات تحريف القرآن. وعلى الرغم من أنه ليس له مؤلف مستقل في هذا المجال، إلا أنه قد أوضح مسألة تحريف القرآن في مؤلفاته المختلفة. يحاول هذا البحث بالمنهج الوصفي التحليلي الإجابة على سؤال ما هو رأي الشهيد مطهري في تحريف القرآن الكريم؟ وتشير نتائج الدراسة إلى أن الشهيد مطهري يرفض في مؤلفاته المختلفة شبهة تحريف القرآن من خلال الاستناد إلى أدلة مختلفة مثل: آيات القرآن، الأدلة العقلية، الأدلة التاريخية، الإعجاز، تواتر القرآن، وجامعيته، وخاتميته وخلوده.

المفردات المفتاحية

الأستاذ مطهري، عدم امکان تحريف القرآن، التحريف اللفظي، التحريف المعنوي، التعريف بالقرآن.

١. أستاذ مساعد، جامعة العلوم والمعارف القرآنية، مشهد، إيران (الكاتب المسؤول). m.noruzi@quran.ac.ir

٢. خريج ماجستير، كلية علوم القرآن، مشهد، إيران. Maryamzazheri2@gmail.com

* نوروزي، مجتبی؛ مظاهري مریم. (۲۰۲۳) عدم امکان تحريف القرآن من وجهة نظر الأستاذ مطهري. الفصلية العلمية الترويحية لدراسات علوم القرآن، ٥(١٦)، صص ١٠٤-١٢٥.

<https://Doi.org/10.22081/IQSS.2023.65213.1234>

تحریف‌ناپذیری قرآن از دیدگاه استاد مطهری

مجتبی نوروزی^۱ / مریم مظاهری^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۲   تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۵

چکیده

شبهه تحریف قرآن که متأسفانه از سوی برخی دوستان ناآگاه و دشمنان آگاه مطرح شده است، امروزه یکی از چالش‌های فرارو در عرصه قرآن‌پژوهی به‌شمار می‌آید. کتاب‌ها و پژوهش‌های بسیاری در این خصوص در یکی دو سده واپسین نوشته شده که نشان از اهتمام عالمان شیعه‌درباره دفاع از ساحت قرآن دارد. شهید مرتضی مطهری از قرآن‌پژوهان معاصر در نوشته‌های خود نگاهی ژرف‌کاوانه به قرآن و آیات الهی داشته و تمام همت خود را در تبیین مفاهیم و معارف قرآن به‌کار برده و با ادله محکم ساحت قرآن کریم را از شبهه تحریف قرآن‌میرا می‌داند. ایشان گرچه تألیف مستقلی در این زمینه ندارد، اما در آثار گوناگون خود به تبیین مسئله تحریف قرآن پرداخته است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی درصدد پاسخ به این پرسش است که دیدگاه شهید مطهری درباره تحریف قرآن چیست؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که شهید مطهری در کتاب‌های گوناگون خود شبهه تحریف قرآن را با استناد به ادله مختلف مانند: آیات قرآن، دلیل عقلی، دلیل تاریخی، اعجاز، تواتر قرآن، جامعیت و جاودانگی قرآن و خاتمیت رد می‌کند.

کلیدواژه‌ها

استاد مطهری، تحریف‌ناپذیری قرآن، تحریف لفظی و معنوی، آشنایی با قرآن.

۱. استادیار، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، مشهد، ایران (نویسنده مسئول). m.noruzi@quran.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، دانشکده علوم قرآنی مشهد، مشهد، ایران.

maryammazaheri2@gmail.com

* نوروزی مجتبی؛ مظاهری، مریم. (۱۴۰۲). تحریف‌ناپذیری قرآن از دیدگاه استاد مطهری. فصلنامه علمی - ترویجی

مطالعات علوم قرآن، ۵(۱۶)، صص ۱۰۴-۱۲۵. <https://Doi.org/10.22081/JQSS.2023.65213.1234>

یکی از گفتگوها و شبهاتی که همواره در مورد قرآن مطرح بوده، گفتگوی تحریف‌ناپذیری قرآن است. پیروان مذاهب اسلامی چه مذاهب اهل سنت و چه مذهب شیعه و امامیه، همگی در توحید و نبوت و معاد با هم وحدت و قدر جامع دارند که با آن از تمام اصناف کفار و اهل کتاب ممتاز و مستقل می‌شود. کتاب آسمانی مسلمانان قرآن است که همگی بر صیانت آن از تحریف تأکید کرده‌اند. با این حال در تبلیغاتی که بر ضد وحدت اسلامی انجام میشود، مشاهده می‌گردد که پاره‌ای از مخالفان وحدت اسلامی، پیروان مذهب امامیه را متهم به داشتن عقیده تحریف قرآن کرده‌اند. برای شناخت وقایع سیاسی جهان اسلام، به‌ویژه موضوع وحدت اسلامی، باید عرصه سیاست‌ها و منافع استعماری را از عرصه عقاید و باورها تفکیک کرد. مخالفت با وحدت اسلامی پیش از آنکه چالشی اعتقادی باشد، چالشی سیاسی است و زائیده منافع کسانی است که از وحدت مسلمانان در هراسند؛ اما از آنجاکه پیشبرد منافع سیاسی دشمنان در گرو سوءاستفاده از عقاید و باورهای اسلامی است، آنان مقاصد اصلی خود را از مخالفت‌شان، با رنگ و لعابی مذهبی می‌پوشانند و اگر مسلمانان توفیق بصیرت و آگاهی نیابند، رد پای استعمار در هیاهوی پنداشته‌های نادرست‌شان از یکدیگر گم می‌شود. یکی از محورهای اصلی مورد تبلیغ گروه‌های سیاسی مخالف وحدت مسلمانان، «نسبت دروغین اعتقاد پیروان مذهب اهل بیت (علیهم‌السلام) به تحریف قرآن» است.

بیشتر عالمان امامیه اعم از متقدمان از جمله شیخ صدوق، شیخ مفید، سیدمرتضی علم الهدی، شیخ طوسی و ... و معاصران همچون علامه طباطبایی، آیت‌الله خوئی، امام خمینی و ... قائل به عدم تحریف قرآن بوده و هستند. آیت‌الله معرفت در کتاب تحریف‌ناپذیری قرآن نام بسیاری از ایشان را ذکر کرده است (ر.ک: معرفت، ۱۳۹۲، صص ۶۴-۵۸). در دوران معاصر کتاب‌های فراوانی در موضوع عدم تحریف قرآن نوشته شده که در آنها دیدگاه بزرگانی از شیعه در جایگاه مناسب خود و گاه در پاسخ به شبهه‌افکنان در عقاید امامیه ذکر شده است؛ همچنین دیدگاه صاحب‌نظرانی از بزرگان شیعه در قالب مقالات در دسترس قرآن‌پژوهان قرار گرفته است؛ از جمله معاصرانی که در این زمینه نوشته‌های

گران‌سنگی از خود برجای گذاشته، استاد مرتضی مطهری می‌باشد. ایشان در این خصوص معتقد است که در قرآن تحریفی صورت نگرفته و چیزی از آن کم و زیاد نشده است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۴، ص ۷۶۷). البته ایشان اثر مستقلی در رابطه با تحریف‌ناپذیری قرآن ندارد؛ اما در لابلای آثار ایشان مستندات فراوانی بر عقیده ایشان به عدم تحریف قرآن یافت می‌شود. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی درصدد پاسخ به این پرسش است که دیدگاه شهید مطهری درباره تحریف قرآن چیست؟ به منظور دریافت و واکاوی نظرات این استاد بزرگوار، مجموعه آثار ایشان با رویکردی توصیفی و تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته تا از خلال آن دیدگاه ایشان درباره مسئله عدم تحریف قرآن مشخص گردد. در رابطه با پیشینه پژوهش باید گفت که در بررسی‌های انجام‌شده، پژوهشی در رابطه با تحریف‌ناپذیری قرآن از دیدگاه شهید مطهری به دست نیامد.

۱. مفهوم‌شناسی واژه تحریف

۱-۱. تحریف در لغت و اصطلاح

تحریف در لغت از ریشه «حرف» به معنای لبه و کنار هر چیز است (ر.ک: ابن درید، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۵۱۷؛ ازهری، ۲۰۰۱، ج ۵، ص ۱۲؛ ابن منظور، ۱۴۰۸، ج ۴، ص ۱۲۹). در قرآن کریم می‌خوانیم: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ؛ و از مردمان کسی هست که خدای را یکسویه و با دودلی می‌پرستد» (حج، ۱۱) بر این اساس تحریف کلام به معنای تغییر معنا و دگرگونی در مقصود گوینده و به حاشیه راندن آن از طریق تفسیر نادرست می‌باشد (ر.ک: راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۸؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۱۳۴۳). برخی نیز تحریف را به معنای تغییر و تبدیل ذکر کرده‌اند (ر.ک: زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۲، ص ۱۳۶). استاد مطهری درباره معنای تحریف معتقد است که تحریف به معنای متمایل کردن یک چیز از مسیر و معنای اصلی خود به سایر معانی می‌باشد. بدین صورت که اگر شخصی کلامی را که معنای مشخصی دارد، طوری تغییر دهد که معنا و مقصود آن تغییر کند، آن کلام را تحریف کرده است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۷، ص ۶۷). تحریف در اصطلاح نیز به معنای تصرف در

الفاظ کلام از طریف افزودن، کاستن و تغییر و تبدیل در کلام است (ر.ک: معرفت، ۱۴۱۳ق، ص ۱۹؛ مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۷، ص ۶۷).

۲-۱. تحریف در قرآن

واژه «تحریف» در قرآن به صورت مصدر نیامده است، اما مشتقات آن به صورت‌های «يَحْرِفُونَ» (بقره، ۷۵؛ نساء، ۴۶؛ مائده، ۱۳ و ۴۱) و «متحرفاً» (انفال، ۱۶) به کار رفته است (ر.ک: جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۷، ج ۶، ص ۲۲۵). قرآن کریم در این گونه آیات به نمونه‌هایی از تحریف در آموزه‌های دینی که به واسطه یهودیان انجام شده است، اشاره می‌کند. استاد مطهری درباره کاربرد قرآنی تحریف تأکید می‌کنند که در قرآن کریم کلمه «تحریف» در مورد یهودیان به کار رفته است و در این زمینه می‌فرماید: «أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يَحْرَفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ؛ آیا (شما مسلمانان) طمع دارید که آنها (یهودی‌ها) به (آیین) شما ایمان بیاورند، درحالی که گروهی از آنان (عده‌ای از علماشان در طول تاریخ) کلام خدا را می‌شنیدند سپس آن را پس از فهم و تعقل (به خاطر اغراض دنیوی خود) تحریف می‌کردند، درحالی که (زشتی کار خود را) می‌دانستند» (بقره، ۷۵). شهید مطهری یهودیان را قهرمانان تحریف می‌داند که در کل تاریخ خود تمایل عجیبی به قلب حقایق و تحریف کردن دارند! قرآن کریم نیز به خوبی ماهیت آنها را برملا می‌کند و تحریف‌گری را خصیصه نژادی آنها می‌داند (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۷، ص ۶۷). ایشان در جایی دیگر از تحریف چه لفظی یا معنوی به عنوان نوعی خیانت بزرگ یاد می‌کنند (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۲، ص ۲۰۰).

۳-۱. اقسام تحریف

همه مفسران و قرآن‌پژوهان اقسام تحریف را دو قسمت می‌دانند: تحریف لفظی، که به معنای تصرف در ساختار الفاظ قرآن است و به صورت‌های تحریف به فزونی، کاهش و تبدیل و جابجایی کلمات صورت می‌گیرد، و تحریف معنوی، که به معنای تصرف در معنا می‌باشد و به صورت تفسیر و تأویل نادرست صورت می‌گیرد (ر.ک:

معرفت، ۱۴۱۳ق، ص ۱۶؛ جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۷، ج ۶، ص ۲۲۷). استاد مطهری انواع تحریف را تحریف لفظی و معنوی می‌داند. منظور از تحریف لفظی این است که تغییری در ظاهر و کلمات انجام شود. به این صورت که تصرف در الفاظ آن صورت گرفته و چیزی از آن کم یا زیاد گردد و یا جابجایی در کلمات آن انجام شود تا معنای آن تغییر کند. اما تحریف معنوی این است که بدون تصرف در الفاظ کلمات، معنای آن را تغییر داد، یعنی برخلاف مقصود گوینده، آن را طبق نظر شخصی و مقصود مورد نظر خود تفسیر کرد (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۷، ص ۶۷). ایشان در جای دیگر، تعبیر تحریف لفظی و قالبی، و تحریف معنوی و روحی را به کار برده است (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۷، ص ۱۰۲).

۲. پیشینه نظریه تحریف‌ناپذیری قرآن

پیشینه گفتگوی تحریف‌ناپذیری قرآن را باید هم‌زمان با نزول قرآن و در متن آیات وحی جست‌وجو کرد. آیات حفظ، «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ؛ حَقًّا كَمَا إِنَّا ذَكَرُ (قرآن) را فرو فرستادیم و به یقین ما خود آن را (از تحریف و نسخ و تمامیت مدت) نگهداریم» (حجر، ۹) و آیه نفی باطل «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ؛ باطل - کاهش و افزایش و نادرستی - از پیش آن و از پس آن - در حال و آینده - بدان راه نیابد، که فرو فرستاده‌ای است از سوی [خدای] با حکمت و ستوده» (فصلت، ۴۲)، که با صراحت نقطه آغاز و سنگ‌بنای عدم‌امکان تحریف در قرآن می‌باشند. آیات دیگری هم وجود دارد که تلویحاً به این مسئله اشاره دارد مانند آیه ۸ سوره صف «يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ». در فرازهایی فراوانی از صحیفه سجدیه مطالبی در بیان اوصاف قرآن وجود دارد، مانند دعای ۴۲ «وَكَانَ مِنْ دُعَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ حَتْمِ الْقُرْآنِ»، که بر سلامت آن گواهی می‌دهد. احادیث فضایل قرآن (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۹، صص ۱-۲۲۳)، احادیث عرضه روایات بر قرآن (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۶۹) حدیث ثقلین و... که در منابع حدیثی فریقین موجود است، و پناه‌بردن به قرآن در هنگام هجوم شبهات (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۹۹-۵۹۸) همگی دلایل محکمی بر نبود وقوع تحریف در قرآن هستند.

۱۰۷

مُطَالَعَةُ الْقُرْآنِ

تحریف‌ناپذیری قرآن از دیدگاه استاد مطهری

اولین منبع روایات تحریف‌نما کتاب قرائات سیاری است. وی معاصر با امام حسن عسکری علیه السلام بوده است. سیاری به ائمه اهل بیت علیهم السلام افترا می‌زد و روایات را دس و جعل می‌کرد و برای آنها اسنادی می‌ساخت و به اهل بیت علیهم السلام نسبت می‌داد. بعدها روایات ایشان وارد کتب حدیثی گردید (ر.ک: احمدی، ۱۳۸۸) راویان این روایات غالباً افراد ضعیف و غالی و مجهول هستند (ر.ک: خوئی، ۱۳۷۶، صص ۲۲۰-۲۰۷). بیشتر قریب به اتفاق امامیه به علاج احادیث در این زمینه پرداختند و به تحریف‌ناپذیری قرآن گواهی دادند. این موضوع مورد اقبال جدی دانشمندان شیعی تا دوره واپسین بوده است. تنها در عصر صفوی (۹۰۶-۱۱۳۴ق) که تا حدودی فرصت برای جمع‌آوری اخبار فراهم شد، روایات تحریف‌نما نیز در لابه‌لای برخی منابع حدیثی و تفاسیر مأثور و روایی و شرح اخبار قرار گرفتند و تنی چند از اخباریان امامیه، مانند سیدنعمت‌الله جزائری (م ۱۱۱۲ق) در انوار النعمانیه و محدث نوری، در فصل الخطاب به استناد به این اخبار، به تحریف قرآن گرایش یافتند.

در نزد دانشمندان بحث تحریف‌ناپذیری قرآن، پیشینه‌ای بس دیرینه دارد، آنان کتاب‌هایی در فضایل قرآن نگاشته‌اند و در ادامه، مفسران در مقدمه تفاسیر یا در طی شرح آیاتی که مربوط به موضوع سلامت قرآن است، اصولیون در بحث ناسخ و منسوخ و حجیت ظواهر آیات، فقها در بحث جواز قرائات سبعة در نمازها و گزینش یک سوره بعد از حمد و نیز در پاره‌ای از کتاب‌های معارف دینی به این مسئله پرداخته‌اند (نجارزادگان، ۱۳۸۴، ص ۷).

۳. بیوگرافی استاد مطهری

۱-۳. شخصیت علمی

استاد مرتضی مطهری در سیزدهم بهمن ماه سال ۱۲۹۸ هجری شمسی در خانواده‌ای مذهبی در شهر فریمان خراسان دیده به جهان گشود. پدرش شیخ حسین مردی باتقوا و بااخلاق بود. وی دروس قرآن و تعلیمات ابتدایی را در مکتب‌خانه گذراند و پس از آن وارد حوزه علمیه مشهد شد و پس از ۴ سال تحصیل در حوزه علمیه مشهد در سال

۱۳۱۵ شمسی وارد حوزه علمیه قم شد و از محضر بزرگان و نام‌آوران آن حوزه به‌ویژه حضرات آیات بروجردی، امام خمینی، علامه سیدمحمدحسین طباطبایی، حاج‌میرزا علی‌آقا شیرازی، محمد حجت و... استفاده کرد. آشنائی شهید مطهری با حضرت امام نقطه عطفی در زندگی استاد بود و باعث گردید که ایشان مدت ۱۲ سال در درس خارج اصول، حکمت، عرفان و اخلاق حضرت امام بهره‌های فراوان ببرد و به گفته خویش گمشده خود را در شخصیت حضرت امام پیدا کرد. متقابلاً حضرت امام هم به ایشان علاقه فراوانی داشت و مطهری را حاصل عمر و پاره تن خود معرفی کرد (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۷، ص ۱۸۰). ایشان سپس در سال ۱۳۳۱ شمسی به تهران مهاجرت کردند و مشغول تدریس در دانشگاه تهران شدند. حضور ایشان در دانشگاه تهران برکات زیادی داشت که می‌توان به تدریس، تحقیق و پژوهش، سخنرانی و ارایه در کنفرانس‌های علمی ملی و بین‌المللی و مسافرت‌های علمی به کشورهای مختلف دنیا و ... در تبیین مبانی اسلام اشاره کرد (ر.ک: شفیع داری، ۱۳۶۰، ص ۱۸).

۱۰۹

مُطَالَعَاتُ عِلْمِ الْقُرْآنِ

تجرب‌اندیشی قرآنی از دیدگاه استاد مطهری

استاد مطهری با آگاهی و اشراف کامل بر مسایل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زمان خود به دفاع عقلانی و منطقی از مبانی اسلام و ارزش‌های انقلاب پرداخت و با قلم و زبان رسای خود نقش بسزایی در پاسخگویی به شبهات و مبارزه با افکار الحادی، التقاطی و متحجرانه داشت. سرانجام استاد شهید پس از عمری مجاهدت و خدمت به اسلام در دوازدهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۵۸ توسط گروه منحرف فرقان به شهادت رسید و خون پاکش درخت اسلام و انقلاب را آبیاری کرد.

۲-۳. آثار قرآنی

استاد مطهری از معدود عالمان متفکر است که تألیفات بسیاری در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی دارد. تألیفات ایشان بیش از ۱۰۰ جلد می‌باشد که به فرموده حضرت امام خمینی بی‌استثنا همه‌اش خوب و انسان‌ساز است (ر.ک: خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۶، ص ۲۴۲ و ج ۱۲، ص ۱۸۸) که همواره مورد استقبال اساتید، طلاب و دانشجویان بوده است. در میان آثار ایشان، مباحث قرآن‌پژوهی نمود بارز و روشنی دارد. ایشان علاوه بر پرداختن

به مباحث مختلف فلسفی، کلامی، فقهی، روایی، اجتماعی، سیاسی و ... اهتمام ویژه ای به مباحث قرآنی دارد و همواره در همه تلاش‌های علمی، اجتماعی، اخلاقی و اعتقادی خود، نگاه عمیق به قرآن و آیات وحی داشته است. استاد در بسیاری از نوشته‌های خود به آیات قرآن استناد جسته است و در مجموعه‌ای از آثار خویش، محور گفتگو و تحقیقش را سوره‌هایی چند از قرآن قرار داده است. او هم متعمق در قرآن بود و هم متمسک به قرآن، و هم‌تتش تبیین مفاهیم و معارف قرآن برای مخاطبان اندیشور خود بود.

آثار قرآنی استاد را می‌توان در دو بخش آثار مستقل قرآنی و آثار غیرمستقل تقسیم‌بندی کرد. در قسمت آثار قرآنی مستقل می‌توان، به کتاب آشنایی با قرآن اشاره کرد که به صورت تخصصی به مباحث قرآنی اشاره دارد. این کتاب در ۹ جلد چاپ شده است. در جلد اول، مباحثی مقدماتی پیرامون فهم و شناخت قرآن ذکر شده است؛ در جلد دوم، تفسیر سوره حمد و بقره تا آیه ۲۳ می‌باشد. در جلد سوم، آیاتی از سوره‌های انفال و توبه و در جلد چهارم، سوره نور را تفسیر می‌کند. در جلد پنجم، سوره‌های دخان، جائیه، فتح، قمر و زخرف و در جلد ششم، به تفسیر سوره‌های الرحمن، واقعه، حدید، حشر و ممتحنه می‌پردازد. در جلد هفتم، سوره صف، جمعه، منافقون و تغابن، در جلد هشتم، سوره‌های طلاق، تحریم، ملک، قلم و بالاخره در جلد نهم، حاقه معارج، نوح و جنّ تفسیر می‌شود. در بخش آثار غیرمستقل می‌توان مباحث قرآنی را در خلال مباحث مختلف کلامی، فقهی و سیاسی اجتماعی مشاهده کرد. در میان آثار کلامی استاد، سه کتاب جایگاه ویژه‌ای در طرح مباحث قرآنی دارد: نبوت، خاتمیت و وحی و نبوت که در آن به مباحث وحی و چیستی آن، سبک و اسلوب زبان قرآن، قرآن و معجزه، اعجاز زبانی و معنایی سخن قرآن، آهنگ موسیقایی کلام خداوند در قرآن، جاودانگی قرآن، تحریف‌ناپذیری قرآن، مورد بحث قرار گرفته است. در آثار فقهی و سیاسی - اجتماعی شهید مطهری نیز به‌طور پراکنده آراء علوم قرآنی به چشم می‌خورد؛ همچنین ایشان در آثاری که به هیچ رو مرتبط با قرآن پژوهی نیست، به مباحث قرآنی پرداخته است (ر.ک: قاسم‌پور، ۱۳۸۳، ص ۷۳).

۴. بررسی وقوع تحریف در قرآن

۴-۱. تحریف معنوی قرآن

استاد مطهری تحریف معنوی قرآن را به معنای تصرف در معنای آن می‌داند. به این صورت که چیزی از الفاظ قرآن کم یا زیاد نمی‌شود؛ بلکه تفسیر و تأویل ناروا و باطل درباره آن صورت می‌گیرد. این تحریف معنوی را خیانت بزرگ و گناه نابخشودنی می‌داند؛ زیرا خیانت به امانت بزرگ بشریت و کتاب‌های مقدس آنهاست و این با تحریف سخنان و کتاب‌های عادی بسیار متفاوت است (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۲، ص ۲۰۰).

استاد مطهری ضمن بررسی خاستگاه و زمینه‌های پیدایش تحریف، معتقد است که زمینه تحریف، جهل و نادانی مردم است. ایشان ضمن برشمردن خطرات ناشی از تحریف، تحریف در اسناد و متون دینی (قرآن و روایات معصومان) را خطرناک‌ترین نوع تحریف می‌داند که آسیب‌های بسیاری به دین وارد می‌سازد؛ بنابراین بر عالمان دین و مردم لازم است مواظب توطئه‌های دشمنان باشند. ایشان ضمن رد تحریف لفظی قرآن به صورت کم یا زیاد کردن در الفاظ آن، به صراحت بیان می‌کند که امکان تحریف لفظی قرآن در طول تاریخ نبوده و در آینده هم وجود نخواهد داشت. اما خطر تحریف معنوی قرآن همچنان وجود دارد و قرآن از این جهت صدمات زیاد و جبران‌ناپذیری دیده است و هیچ چیزی به اندازه تأویل‌ها و تفسیرهای نابجا به ساحت قرآن موثر نبوده است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۲، ص ۲۰۲). ایشان تحریف معنوی قرآن را دارای اثرات نامطلوبی بر موضوع شناخت قرآن دانسته که در انحطاط مسلمین تاثیر بسزا داشته است (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۲۴)؛ لذا با استناد به حدیثی از پیامبر ﷺ «مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلَيْتَبْرَأُ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۳۵) تحریف معنوی را خیانتی بسیار بزرگ به اسلام و قرآن می‌داند (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۲۷). ایشان در برابر کسانی همچون باطنیه (اسماعیلیه) و متصوفه که بر پایه باورها و پیش‌فرض‌های خود دست به تحریف معنوی قرآن زده‌اند، نیز موضع گرفته است و معتقد است که این گروه به تأویل آیات قرآن پرداخته‌اند و مسائلی را که روح قرآن از آنها بیگانه است به این کتاب الهی

نسبت داده‌اند و در زمینه تحریف معنا و تأویل آیات، بر طبق عقاید و اندیشه شخصی خویش، ید طولایی داشته‌اند» (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۲۷).

استاد مطهری در مبارزه خستگی‌ناپذیرش با گروهک‌های التقاطی و مکاتب مادی‌گری که به منظور دستیابی به مطامع خود دست به تفسیر و تحریف آیات الهی می‌زدند، با معرفی مکاتب مادی‌گری، دست آنان را در ورود به تفسیر و در واقع تحریف معنوی قرآن و تلاششان را در جهت تهی کردن آیات آن از معنویات، در دوران معاصر رو می‌کند. ایشان تحریف معنوی قرآن را از اهداف استعمار از بین‌بردن دین می‌داند و معتقد است که، ماتریالیسم در ایران در یکی دو سال اخیر متوسل به نیرنگ جدیدی شده است که خطرناک‌تر از تحریف شخصیت‌هاست و آن تحریف آیات قرآن کریم و تفسیر مادی محتوای آیات با حفظ پوشش ظاهری الفاظ است. ایشان تئوریسین اصلی این طرح را کارل مارکس می‌داند که برای ریشه‌کن کردن دین از اذهان توده‌های معتقد در صد سال پیش این طرح را داده است. طرح مارکس این است که برای مبارزه با مذهب در میان توده معتقد باید از خود مذهب علیه مذهب استفاده کرد؛ به این صورت که مفاهیم مذهبی از محتوای معنوی و اصلی خود تخلیه و از محتوای مادی پر شود تا توده، مذهب را به صورت مکتبی مادی دریابد. پس از این مرحله، دورافکندن پوسته ظاهری آن ساده است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۴۵۸).

۲-۴. تحریف لفظی قرآن

همان‌طور که اشاره گردید منظور از تحریف لفظی از دیدگاه استاد مطهری تصرف در الفاظ قرآن است؛ یعنی چیزی از قرآن کم شود یا چیزی بر آن افزوده گردد. ایشان بر این نکته تأکید دارد که کمتر کتاب قدیمی است که از دست تجاوز تحریف‌کاران مصون و محفوظ مانده باشد. در طول تاریخ افرادی بوده‌اند که حتی به دیوان‌های شاعران دست برده‌اند، اشعاری برداشته و یا بر آن افزوده‌اند و یا جمله‌ای یا کلمه‌ای را تغییر داده‌اند به طوری که برای محققین بعدی موجب اشکال شده است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۷، ص ۶۷). شهید مطهری به صراحت اعلام می‌دارند که تحریف صورت گرفته در

قرآن تحریف لفظی نیست؛ یعنی در قرآن نه یک کلمه زیاد شده و نه یک کلمه کم شده است، بلکه در قرآن تحریف معنوی و تفسیر و تأویل‌های بی‌جا و توجیهات غلط صورت گرفته است» (ر.ک: مطهری، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۰۰).

استاد مطهری در واکنش به برخی اخباریان شیعه که قائل به تحریف لفظی قرآن از نوع نقصان هستند، معتقد است که این گروه دسترسی به معارف قرآن را امری دشوار و مشکل می‌دانند و از میان منابع مختلف تنها اخبار و احادیث را معتبر می‌شمردند و آیه‌ای از قرآن را قابل فهم می‌دانستند که روایتی درباره آن از معصوم نقل شده باشد! و در صورتی که روایتی در باره آیات قرآن نیامده باشد، آن آیات را کنار می‌گذاشتند! استاد مطهری این گونه نگرش به قرآن را نوعی ظلم و جفا بر قرآن می‌داند و معتقد است، جامعه‌ای که کتاب آسمانی خود، آن هم کتابی مانند قرآن را به این شکل کنار بگذارد و آن را به دست فراموشی بسپارد، هرگز در مسیر قرآن حرکت نخواهد کرد (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۲۴).

۱۱۳

مُطَالَعَةُ الْقُرْآنِ

تحریف‌ناپذیری قرآن از دیدگاه استاد مطهری

استاد مطهری، در نقد مبانی اخباریان در غیرقابل فهم بودن قرآن بدون روایت، معتقد است که دست‌یابی به ادراک معانی و تفسیر قرآن، از راه تأمل و تدبّر در آیات آن ممکن است و نظر قرآن را درباره دست‌یابی به تفسیر کلام الهی، چنین یاد می‌کند: قرآن در خطاب به مخالفان خویش می‌فرماید: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا؟ آیا آنها در قرآن تدبّر نمی‌کنند، یا بر دل‌هایشان قفل نهاده شده است؟!» (محمد، ۲۴). در آیه دیگر می‌فرماید: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ؛ کتابی است پر ثمر و پر برکت که ما به سوی تو فرود آوردیم. چرا؟! لِيَذَّبُوا آيَاتِهِ» برای اینکه در آیاتش بیندیشند و تدبّر کنند. «وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ؛ و آنان که دارای فکر و خرد هستند، آگاهی یابند» (ص، ۲۹). این آیات و ده‌ها آیه دیگر با تأکید بر تدبّر در قرآن، جایز بودن تفسیر قرآن را تأیید می‌کنند. اما تفسیری نه از روی میل و هوای نفس، بلکه بر اساس انصاف و صداقت و بدون غرض (ر.ک: مطهری، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۲۸).

استاد مطهری اسلام را یگانه دین بدون تحریف می‌داند. از نظر ایشان به‌رغم همه تلاش‌ها برای به تحریف‌کشاندن قرآن، این کتاب از خطر تحریف در طول قرون

متممادی در امان مانده و خواهد ماند. ایشان قرآن را به عنوان مقیاس و معیار و يك دستگاہ تصفیه‌ای می‌داند که آلودگی‌هایی که در طول تاریخ پیدا شده است، را با مراجعه به آن می‌تواند شناخت (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۱، ص ۹۹).

۵. دلایل تحریف‌ناپذیری قرآن

استاد مطهری در اثبات تحریف‌ناپذیری قرآن به دلایل مختلفی استناد می‌کند که به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

۱-۵. آیات قرآن

از محکم‌ترین ادله سلامت قرآن از تحریف، آیه حفظ است که همگی عالمان مسلمان در اثبات عدم تحریف قرآن به آن استناد جسته‌اند. استاد مرتضی مطهری نیز در مقاله ختم نبوت پس از ذکر آیه «أَنَا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ آتَانَا لَهُ لِحَافِظُونَ» (حجر، ۹) یادآور می‌شود که این آیه با قاطعیت کم‌نظیری از محفوظ ماندن قرآن از تحریف و تغییر و نابودی خبر داده است (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۱۵۷)؛ همچنین در تفسیر آیه «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ» (مائده، ۴۸) بیان می‌کند که آیه می‌فرماید: «ما قرآن را به حق برای تو فرود آوردیم، درحالی که کتاب‌های آسمانی قبل از خودش را تصدیق می‌کند؛ یعنی صداقت آنها را در اصل قبول می‌کند. ایشان معتقد است که خداوند در این آیه از جمله «و مُهَيِّمًا عَلَيْهِ» استفاده کرده است؛ یعنی قرآن، مهیمن بر کتاب‌های آسمانی قبل مانند تورات و انجیل است. وی در تحلیل مفهوم «مهیمن» می‌نویسد که یکی از معانی «مهیمن»، حفظ و نگهبانی و مراقبت است. یعنی قرآن در معنا حافظ همه کتاب‌های آسمانی دیگر و نیز حافظ خودش می‌باشد. حال، خدای متعال هم مهیمن است، حافظ و رقیب و نگهبان همه عالم است، یعنی اگر کسی خود را به خدای خود بسپارد، به جایی سپرده است که از دستبرد هر دستبرد زنده‌ای مصون است. به عبارت دیگر چون خدا مهیمن بر قرآن است، از دستبرد هر دستبرد زنده‌ای مصون است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۷، ص ۱۹۴).

۵-۲. دلیل عقلی

عقل حکم می‌کند که کتابی چون قرآن بایستی از احتمال هرگونه تغییر و تبدیل مصون بماند؛ زیرا که از نخستین روز پیدایش مورد توجه امتی بزرگ و بیدار بوده است و در نهایت احترام مورد تقدیس و تعظیم قرار گرفته است. مطهری رشد و بلوغ فکری بشر را از جمله علل عدم تحریف قرآن می‌داند و در بیان علل تجدید نبوت‌ها و توقف آن پس از نبی مکرم صلی الله علیه و آله معتقد است که بشر چند هزار سال پیش‌درباره حفظ مواریث علمی و دینی خود ناتوان بوده است که البته جز این هم از او انتظاری نیست. اما همین که بشر به مرحله‌ای از تکامل می‌رسد که می‌تواند مواریث دینی خود را حفظ کند، مسئله تجدید پیام و ظهور پیامبر جدید منتفی می‌گردد و شرط لازم (نه شرط کافی) جاویدماندن یک دین، فراهم می‌شود. ایشان علت تحریف کتاب‌های آسمانی قبلی را همین می‌داند که بشر قدیم به علت عدم رشد و بلوغ فکری قادر به حفظ کتاب آسمانی خود نبود و باعث تحریف و تبدیل یا از بین رفتن آن می‌شد؛ از این رو لازم می‌شد که پیام و پیامبر و دین تجدید شود. ایشان علت عدم تحریف قرآن را این گونه تبیین می‌کند که چون زمان نزول قرآن مقارن با تکمیل و بلوغ فکری انسان‌هاست، بشر می‌تواند مواریث علمی و دینی خود را حفظ کند؛ از این رو در قرآن، آخرین کتاب مقدس آسمانی تحریفی رخ نداده است. با توجه به اینکه مسلمانان پس از نزول هر آیه آن را در دل‌ها و در نوشته‌ها حفظ می‌کردند، به گونه‌ای که امکان هرگونه تغییر و تبدیل و تحریف و حذف و اضافه عقلا وجود نداشته است و دیگر تحریف و نابودی در کتاب آسمانی رخ نداد و این موضوع یکی از علل عدم تجدید نبوت بوده است؛ همچنین در علل عدم تجدید نبوت حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله، می‌گوید: «از آنچه گفته شد روشن گشت که بلوغ و رشد فکری اجتماعی بشر در ختم نبوت نقش دارد و این نقش در چند جهت است از جمله، کتاب آسمانی‌اش را خالی از تحریف نگه داشته است» (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۱۸۳).

۵-۳. دلیل تاریخی

استاد مطهری یکی دیگر از دلایل عدم تحریف قرآن را گواهی تاریخی می‌داند که

براساس روایات تاریخی جمع و تدوین قرآن در زمان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صورت گرفته است. ایشان در تبیین این دلیل معتقد است که مسلمانان در جهت صیانت از قرآن کریم، از طریق حفظ کردن و کتابت قرآن مانع از تحریف آن شدند. براساس روایات، دلایل و شواهد بسیاری به صورت قطع و یقین وجود دارد که ثابت می‌کند جمع‌آوری قرآن در عصر رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بوده است. بسیاری از عالمان معتقدند که قرآن فعلی موجود در بین همه مسلمانان، در زمان حیات پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جمع‌آوری شده است و از آن روز تا امروز هیچ‌گونه تغییر و یا تحریفی در آن صورت نگرفته است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۱۸۲).

۴-۵. اعجاز قرآن

اعجاز قرآن و نبود هم‌آوردی با آن از جمله دلایلی است که با احتمال وقوع تحریف در قرآن منافات دارد. استاد مطهری در خصوص تحدی و اعجاز قرآن معتقد است که قرآن معجزه جاوید پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ که از زمان نزول قرآن در مکه که با سوره‌های کوچک آغاز شد، آن حضرت رسماً بر آن «تحدی» کردند. یعنی در برابر انکار و مخالفت منکران، نزول قرآن را به خداوند نسبت دادند و مدعی شدند که اگر در نزول این قرآن از طرف خداوند شک و تردید دارید، مانند آن را بیاورید. ابتدا از آنان سخنی مانند قرآن، (طور، ۳۳-۳۴) سپس ده سوره (هود، ۱۳، و در نهایت یک سوره (یونس، ۳۸، بقره، ۲۳-۲۴) تقاضا کردند و آنان را به مبارزه‌طلبی و هم‌آوردگی دعوت کردند. سپس از آنها خواستند تمام جن و انس را به یاری بطلبند. در نهایت هم با قاطعیت تمام اعلام کردند که اگر تمام جن و انس جمع شوند، نمی‌توانند مانند قرآن را بیاورند (اسراء، ۸۸). تاریخ گواهی می‌دهد که مخالفان قرآن از آن روز تا امروز نتوانستند به این مبارزه‌طلبی پاسخ دهند و حتی سوره‌ای کوچک مانند کوثر و عصر بیاورند و فقط به پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تهمت زدند که او ساحر و مجنون و کاهن است! البته خود این اتهام‌ها، اعتراف ضمنی به خارق‌العاده بودن قرآن و نوعی اظهار عجز در برابر قرآن بود (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۱۳). ایشان در خصوص تحدی در قرون پس از نزول تا کنون می‌گویند: «یهودیان و مسیحیان متعصب و پیروان برخی از مذاهب دیگر در طول چهارده قرن اسلامی انواع

معارضه‌ها برای تضعیف مقام قرآن کرده‌اند، گاهی نسبت تحریف داده‌اند و گاهی در برخی قصه‌های قرآن خواسته‌اند تشکیک کنند و گاهی به شکلی دیگر علیه قرآن فعالیت کرده‌اند، ولی هیچ‌گاه به خود ندیده‌اند که از سخنوران ورزیده خود کمک بگیرند و به فریاد مبارزه‌طلبی قرآن پاسخ گویند و لااقل يك سوره کوچک مانند قرآن بیاورند و به جهانیان عرضه دارند» (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۱۵). ایشان همچنین به فعالیت گسترده «زناده» یا «ملاحده» در طول تاریخ اسلام اشاره کردند که به اشکال و اقسام مختلف علیه «دین» به‌طور کلی و «قرآن» به‌طور خاص اقدام کردند، ولی تنها کاری که کرده‌اند آن بوده که کوچکی خود و عظمت قرآن را روشن‌تر کرده‌اند. این در حالی است که بعضاً سخنورانی برجسته و توانمند بودند (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۱۶).

۵-۵. تواتر قرآن

یکی از دلایل محکمی که شبهه تحریف را از اساس باطل می‌کند، متواتر بودن کلمات، سوره‌ها و آیات قرآن است. تواتر قرآن نزد مسلمانان امری مسلم و قطعی است (ر.ک: معرفت، ۱۴۱۳ق، ص ۲۵). استاد مطهری در بحث نقل وقایع تاریخی بر این نکته تأکید می‌کند که امکان تحریف در متونی که به تواتر نقل می‌شود، نیست. ایشان در این خصوص خاطر نشان می‌کند که امکان تحریف در خبرهایی که در سطح عموم نقل همگانی دارد، و به اصطلاح به‌صورت متواتر نقل شده است، وجود ندارد؛ زیرا امکان اینکه اغراض افراد در آن دخالت کرده باشد، وجود ندارد (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۱۵، ص ۱۲۱).

۶-۵. جامعیت و جاودانگی قرآن

یکی از ویژگی‌های قرآن جاودانگی و جامعیت آن است که خداوند نیز در آیات مختلفی به آن اشاره کرده است (ر.ک: نحل، ۸۹). استاد مطهری اهتمام ویژه‌ای به تبیین جاودانگی و جامعیت قرآن دارد و خاطر نشان می‌کند که قرآن برای يك زمان و عصر معین و برای يك مردم خاصی نازل نشده است، بلکه برای همه زمان‌ها و همه

انسان‌هاست؛ بنابراین قرآن در هر زمانی نو است و برای همه مردمان تازه است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۲۰۱). ایشان در خصوص جامعیت قرآن می‌گویند: «همه‌جانبگی از جمله امتیازات اسلام نسبت به ادیان دیگر است، و به تعبیر درست‌تر از جمله ویژگی‌های صورت کامل و جامع دین خدا نسبت به صورت‌های ابتدایی، جامعیت و همه‌جانبگی است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۴۱).

استاد مطهری در بیانی دیگر جامعیت را مهم‌ترین رکن جاودانه بودن قرآن معرفی می‌کند: جامعیت، و به تعبیر خود قرآن «وسطیت» یک‌جانبه بودن يك قانون و یا يك مکتب، دلیل منسوخ شدن خود را همراه دارد. عوامل مؤثر و حاکم بر زندگی انسان فراوان است. چشم‌پوشی از هر یک از آنها خود به خود عدم تعادل ایجاد می‌کند (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۱۹۰). استاد مطهری جامعیت و همه‌جانبه بودن تعلیمات اسلامی را اصلی پذیرفته شده از جانب اندیشمندان مسلمان می‌داند و معتقد است مهم‌ترین رکن جاوید ماندن، توجه به همه جوانب مادی و روحی و فردی و اجتماعی است؛ بنابراین با توجه به همه‌جانبه بودن قرآن، جاودانگی قرآن ثابت می‌شود و کتاب جامع نیازمند کتاب بعدی نیست؛ بنابراین لازمه جامعیت و جاودانگی قرآن، تحریف‌ناپذیری آن است (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۴، ص ۵۶).

ایشان از این ویژگی برای اثبات تحریف‌ناپذیری قرآن کمک می‌گیرند و معتقد است بین جاودانگی و جامعیت قرآن با تحریف‌ناپذیری قرآن ملازمه وجود دارد. ایشان در تبیین این ملازمه می‌گویند: «اگر فرض کنیم در یکی از علوم همه مسائل مربوط به آن علم کشف شود، جایی برای تحقیق جدید و کشف جدید باقی نمی‌ماند؛ همچنین است مسائلی که در عهده وحی است، با کشف آخرین دستوره‌های الهی جایی برای کشف جدید و پیامبر جدید باقی نمی‌ماند» (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۱۶۸).

استاد مطهری هرگونه تغییر و تبدیل در قرآن را محل جامعیت قرآن می‌داند و بر این نکته تأکید دارد که خداوند قرآن را برای هدایت بشر نازل کرده است و هرآنچه در قلمرو هدایت و تکامل انسان لازم است، در قرآن بیان کرده است. حال اگر در قرآن تحریف لفظی انجام شود، به‌طور طبیعی این جامعیت باقی نخواهد ماند و حال آنکه

قرآن با توجه بر بیان خود در مواضع متعدد و از جمله آنها آیه ۸۹ سوره نحل، خود را بیان گر همه چیز می‌داند؛ بنابراین نمی‌توان ملازمه موجود این تحریف‌ناپذیری و جامعیت قرآن را نادیده گرفت. ایشان در نهایت بدین گونه بر مصونیت قرآن از تحریف مهر تایید می‌نهد: «یک طرح به شرط فطری بودن، جامع بودن، کلی بودن و به شرط مصونیت از تحریف و تبدیل و به شرط حسن تشخیص و تطبیق در مرحله اجرا می‌تواند برای همیشه رهنمون و مفید و مادر طرح‌ها و برنامه‌ها و قوانین جزئی بی‌نهایت واقع گردد (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۱۶۹).

۵-۷. خاتمیت نبوت

استاد مرتضی مطهری در تبیین مفهوم «خاتمیت»، یکی از دلایل «خاتمیت» نبوت را عدم تحریف قرآن معرفی می‌کند و معتقد است که یکی از علل تجدید رسالت و ظهور پیامبران جدید، تحریف و تبدیل‌هایی است که در تعلیمات و کتب مقدس پیامبران رخ می‌داده است و به این جهت که آن کتاب‌ها و تعلیمات، دیگر صلاحیت و شایستگی خود را برای هدایت مردم از دست می‌داده‌اند، نیازمند آمدن پیامبر و کتاب جدید بوده است؛ بنابراین بر خداوند واجب بوده است تا پیامبران و کتاب‌های جدید را برای احیای مجدد تعالیم دینی ارسال نماید. از نظر ایشان پیامبرانی که صاحب کتاب و شریعت مستقل نبودند، تابع یک پیامبر صاحب کتاب و شریعت بوده‌اند، مانند همه پیامبران بعد از حضرت ابراهیم تا زمان حضرت موسی، و همه پیامبران بعد از حضرت موسی تا حضرت عیسی، همچنین پیامبران صاحب شریعت مستقل نیز، بیشتر تعالیم پیامبر پیشین را تأیید می‌کرده‌اند. ایشان ظهور پیاپی پیامبران را تنها معلول تغییر و تکامل شرایط زندگی و نیازمندی بشر به پیام نوین و رهنمایی نوین نمی‌داند؛ بلکه معتقد است که بیشتر، معلول از بین رفتن و تحریف و تبدیل‌های کتب و تعلیمات آسمانی بوده است. دلیل اینکه شریعت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تجدید نشد، عدم وقوع تحریف در قرآن بوده است؛ بنابراین ضرورتی به آمدن پیامبر و کتاب جدید وجود نداشته است (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۵۶ و ج ۲۱، ص ۲۱).

نتیجه گیری

۱. در بررسی کتب و تألیفات متعدد استاد مطهری، ایشان به صراحت تحریف قرآن را رد می کنند و در مناسبت های متعدد به اثبات تحریف ناپذیری قرآن می پردازد.
۲. ایشان تألیف مستقلی در رابطه با تحریف ناپذیری قرآن ندارند، اما در کتاب های مختلفی که درباره اصالت قرآن گفتگو می کنند، بر این مسئله تأکید می نمایند.
۳. استاد مطهری از ادله مختلفی برای عدم تحریف قرآن استفاده می کنند که عبارتند از: ادله قرآنی، دلیل اعجاز، جامعیت قرآن، خاتمیت، دلیل عقلی، تدوین در زمان نزول، و نبود امکان تحریف در متون متواتر.
۴. در دلیل عقلی ایشان به طور مبسوط با توجه به گذار تاریخی انسان در بستر جامعه و مراحل تکامل و رشد و بلوغ فکری انسان، به گونه ای متفاوت از دیگر عالمان مسلمان مسئله را تبیین کرده و خلا موجود در اذهان بشر امروزی را به نحوی زیرکانه و مقبول پر می کند.
۵. استاد مطهری در روشی نوآورانه از جامعیت و جاودانگی قرآن، تحریف ناپذیری قرآن را نتیجه می گیرد و معتقد است میان جامعیت و تحریف ناپذیری ملازمه وجود دارد که نمی توان آن را نادیده گرفت.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. ابن درید، محمد بن حسن. (۱۹۸۷م). جمهرة اللغة (ج ۱، به کوشش: رمزی بعلبکی). بیروت: دارالعلم للملایین.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۸ق). لسان العرب (به کوشش: علی شیری، ج ۴). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳. احمدی، محمد حسن. (۱۳۸۸). غالیان و اندیشه تحریف قرآن. علوم حدیث، ش ۵۲، صص ۲۰۹-۱۹۷.
۴. ازهری، ابو منصور. (۲۰۰۱م). تهذیب اللغة (ج ۵). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. امام خمینی، سید روح الله. (۱۳۸۹). صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۶. جمعی از پژوهشگران. (۱۳۹۷). دایره المعارف قرآن (ج ۶). قم: پژوهشگاه مرکز فرهنگ و معارف قرآن.
۷. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶). الصحاح، (محقق و مصحح: عطار، احمد عبد الغفور، ج ۴). بیروت: دارالعلم للملایین.
۸. خمینی، روح الله. (۱۳۷۹). ص حیفه نور (ج ۱۲ و ۱۶). تهران: طبع و نشر.
۹. خوئی، ابوالقاسم. (۱۳۷۶). البیان فی تفسیر القرآن. تهران: دارالتقلین.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن (به کوشش: صفوان داوودی). دمشق: دارالقلم.
۱۱. زبیدی، مرتضی. (۱۴۱۴ق). تاج العروس (به کوشش: علی شیری، ج ۱۲). بیروت: دارالفکر.
۱۲. شفیعی دارابی، حسین. (۱۳۶۰). یادواره استاد مرتضی مطهری. قم: چاپخانه مهر.
۱۳. فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۴۱۵ق). تفسیر الصافی (ج ۱). تهران: مکتبه الصدر.

۱۴. قاسم‌پور، حسن. (۱۳۸۳). مطهری و قرآن پژوهی. پیام جاویدان، ش ۲، صص ۷۰-۸۲.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج ۱ و ۲، محقق و مصحح و تعلیق: علی‌اکبر الغفاری). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۶. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار (ج ۸۹). بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۷. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۱). حماسه حسینی (ج ۱). تهران: انتشارات صدرا.
۱۸. مطهری، مرتضی. (۱۳۹۵). مجموعه آثار (ج ۱، ۲، ۳، ۴، ۱۵، ۱۷، ۲۱، ۲۲ و ۲۷). تهران: انتشارات صدرا.
۱۹. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۹). آشنایی با قرآن (ج ۱). تهران: صدرا.
۲۰. معرفت، محمدهادی. (۱۳۹۲). تحریف‌ناپذیری قرآن (مترجم: نصیری). تهران: سمت.
۲۱. معرفت، محمدهادی. (۱۴۱۳ق). صیانة القرآن من التحریف. قم: نشر اسلامی.
۲۲. نجارزادگان، فتح‌الله. (۱۳۸۴). تحریف‌ناپذیری قرآن. تهران: نشر مشعر.

References

* The Holy Quran

1. A group of researchers. (1397 AP). *Encyclopedia of the Qur'an* (Vol. 6). Qom: Research Center for Quran Culture and Education Center. [In Persian]
2. Ahmadi, M. H. (1388 AP). Ghalian and the idea of distorting the Qur'an. *Hadith Sciences*, 52, pp. 197-209. [In Persian]
3. Azhari, A. (2001). *Tahzib al-Lugha* (Vol. 5). Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi.
4. Feiz Kashani, M. H. (1415 AH). *Tafsir Al-Safi* (Vol. 1). Tehran: Maktaba al-Sadr. [In Arabic]
5. Ibn Duraid, M. (1987). *Jamharah Al-Lugha* (Vol. 1, Ramzi Baalbaki, Ed.). Beirut: Dar al-Ilm Le al-Mala'een.
6. Ibn Manzoor, M. (1408 AH). *Lisan al-Arab* (A, Shiri, Ed., Vol. 4). Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi. [In Arabic]
7. Imam Khomeini, S. R. (1389 AP). *Imam Khomeini's book: collection of works of Imam Khomeini*. Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute. [In Persian]
8. Johari, I. (1376 AP). *Al-Sahah*, (A, Attar, Ed., vol. 4). Beirut: Dar al-Ilm Le al-Mala'een. [In Persian]
9. Khoei, A. (1376 AP). *Al Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Dar al-Saqlain. [In Persian]
10. Khomeini, R. (1379 AP). *Sahifeh Noor* (Vols. 12 & 16). Tehran: Tab'e and Nashr. [In Persian]
11. Koleyni, M. (1407 AH). *Al-Kafi* (Vol. 1 & 2, A. A, Ghafari, Ed.). Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyeh. [In Arabic]
12. Majlesi, M. B. (1403 AH). *Bihar al-Anwar* (Vol. 89). Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi. [In Arabic]
13. Marefat, M. H. (1392 AP). *The integrity of the Qur'an* (Nasiri, Trans.). Tehran: Samt. [In Persian]

14. Marefat, M. H. (1413 AH). *Sianat al-Qur'an min al-Tahrif*. Qom: Islamic Publications. [In Arabic]
15. Motahari, M. (1371 AP). *Imam Hosseini Epic* (Vol. 1). Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
16. Motahari, M. (1389 AP). *Getting to know the Qur'an* (Vol. 1). Tehran: Sadra. [In Persian]
17. Motahari, M. (1395 AP). *Collection of works* (Vol. 1, 2, 3, 4, 15, 17, 21, 22 & 27). Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
18. Najarzagdegan, F. (1384 AP). *The integrity of the Qur'an*. Tehran: Mash'ar Publications. [In Persian]
19. Qasempour, H. (1383 AP). Motahari and Quran study. *Payam Javidan*, 2, pp. 70-82. [In Persian]
20. Ragheb Esfahani, H. (1412 AH). *Al-Mufardat fi Gharib al-Qur'an* (S, Davoudi). Damascus: Dar al-Qalam. [In Arabic]
21. Shafiei Darabi, H. (1360 AP). *Memoir of Professor Morteza Motahari*. Qom: Mehr Publications. [In Persian]
22. Zobeydi, M. (1414 AH). *Taj al-Arus* (A, Shiri, Ed., Vol. 12). Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic]